

महाराणी यशुबाईचे मराठा स्वातंत्र्य युद्धातील योगदान

रेखा मनोहर बडोदेकर

लोकमान्य टिळक महाविद्यालय वणी, ता. वणी जि. यवतमाळ, (महाराष्ट्र) भारत

संराश

भारतीय इतिहासाची तिन कालखंड लक्षात घेतले तर त्यामधील मध्ययुगीन कालखंड वैशिष्टपूर्ण मानला जातो. कारण या मध्ययुगातील मराठी सत्तेचा इतिहास स्वाभिमान , धर्म संस्कृतीचे रक्षण या दृष्टीने महत्वाचा तर आहेच. त्याशिवाय महाराष्ट्रीयन प्रभुत्वाचा स्त्री कर्तृत्वाच्या दृष्टीनेही तेवढाच रोमहर्षक आहे. असा या मराठा काळातील छत्रपती शिवाजी, छत्रपती संभाजी, सोबतच माता जिजाबाई व महाराणी ताराबाई यांच्या कर्तृत्वाची इतिहासकारांनी योग्य दखल घेवून त्यांच्या कर्तृत्वाला नमनही केले आहे. परंतु छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या मृत्युनंतर मराठी सत्तेच्या अस्तित्वासाठी छत्रपती संभाजी, छत्रपती राजाराम व राणी ताराबाई यांनी औरंगजेब बादशाहाशी संघर्ष करून आपले वेगळे अस्तित्व सिध्द केल्यामुळे त्यांचा जो गुणगौरव केला जातो. त्याच पध्दतीचा गुणगौरव मात्र संभाजी, राणी येशुबाई केलेल्या तेवढ्याच महत्वाच्या पडदयाआडच्या भूमिकेचा त्यागाचा केला जात नाही म्हणुनच प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये महाराणी येशुबाईच्या स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदानाचा आढावा घेण्यात आलेला आहे.

प्रस्तावना

भारतीय इतिहासाची तिन कालखंड लक्षात घेतले तर त्यामधील मध्ययुगीन कालखंड वैशिष्टपूर्ण मानला जातो. कारण या मध्ययुगातील मराठी सत्तेचा इतिहास स्वाभिमान, धर्म संस्कृतीचे रक्षण या दृष्टीने महत्वाचा तर आहेच. त्याशिवाय महाराष्ट्रीयन प्रभुत्वाचा स्त्री कर्तृत्वाच्या दृष्टीनेही तेवढाच रोमहर्षक आहे. असा या मराठा काळातील छत्रपती शिवाजी, छत्रपती संभाजी, सोबतच माता जिजाबाई व महाराणी ताराबाई यांच्या कर्तृत्वाची इतिहासकारांनी योग्य दखल

घेवून त्यांच्या कर्तृत्वालानमनही केले आहे. परंतु छत्रपती शिवाजीमहाराजांच्या मृत्युनंतर मराठी सत्तेच्या अस्तित्वासाठी छत्रपती संभाजी, छत्रपती राजाराम व राणी ताराबाई यांनी औरंगजेब बादशाहाशी संघर्ष करून आपले वेगळे अस्तित्व सिध्द केल्यामुळे त्यांचा जो गुणगौरव केला जातो. त्याच पध्दतीचा गुणगौरव मात्र संभाजी, राणी येशुबाई केलेल्या तेवढ्याच महत्वाच्या पडदयाआडच्या भूमिकेचा त्यागाचा केला जात नाही म्हणुनच प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये महाराणी

येशुबाईच्या स्वातंत्र लढ्यातील दिलेल्या योगदानाचा आढावा घेण्यात आलेला आहे.

राणी येशुबाईचे प्रारंभिक जीवन

स्वराज्य निष्ठा आणि त्यागाचे प्रतिक असलेल्या येशुबाईचा जन्म दाभोल प्रांतातील पिलाजी शिर्के यांच्या कुटुंबात इ.स. १६५९ मध्ये झाला. पिलाजी शिर्के यांनी सुर्यराव सुर्वे यांची चाकरी सोडून स्वराज्य सेवा करण्याचे मान्य केले. त्यांनंतर लवकरच त्यांनी आपल्या जिऊबाई उर्फ येशुबाई हिचा विवाह शिवाजी पुर्व संभाजी सोबत इ.स. १६६५ मध्ये लावून दिला. येशुबाईला राजमाता जिजाबाईच्या मार्गदर्शनाखाली गृहशिक्षणापासून राजनिती पर्यंतचे सर्व शिक्षण मिळाले. प्राचीन काळात राजपरिवारातील स्त्रियांना प्रशासकिय कामकाज, शस्त्रास्त्राचे शिक्षण, देण्याची पध्दत होती. त्यानुसार जिजाबाई व शिवाजी महाराजांच्या तालमीत हे शिक्षण मिळाले होतेच. यामुळे आपल्या जबाबदारीच्या भूमिकेची येशुबाईला जाणीव होतीच. म्हणुनच आयुष्यभर प्रचंड यातना करीत त्यांनी स्वराज्य हित जोपासले. त्यांचा मृत्यु बाबत प्रसिध्द इतिहासकार वा.सी. बेद्रेच्या मतानुसार इ.स. १७२९ ते १७३० च्या दरम्यान झाला.

संभाजी काळातील येशुबाईची भूमिका

युवराज संभाजी इतिहासातील एक दुर्दैवी व्यक्ती म्हणुन ओळखली जाते. कारण संभाजी महाराजांना जन्मापासून तर मृत्युनंतरही

वेगवेगळ्या यातनांनाच सामोरे जावे लागलेले दिसते. संभाजी महाराजांच्या आईचा मृत्यु संभाजी महाराज केवळ दोन वर्षांचे असतांना झाला असल्यामुळे कदाचित सातत्र आईच्या वागणुकीमुळे किंवा आजीच्या अति प्रेमांमुळे त्यांच्या स्वभावात तापटपणा होता. परंतु संभाजीने येशुबाईला कधी दुःख दिले नाही. उलट संभाजी महाराजांना प्रत्येक कार्यात येशुबाईने साथ दिलेलीच दिसुन येते. येशुबाई सातत्याने संभाजी महाराजांसोबत स्वारीमध्ये असत. संभाजीच्या सहवासांमुळे येशुबाई मध्ये धैर्य त्याग इत्यादी गुण आले होते. येशुबाईची मुद्रा श्री सखी राज्ञीजयति अशी आहे. संभाजी महाराजांच्या स्वारीच्या काळात अतर्गत कारभाराची जबाबदारी येशुबाईनीच समर्थपणे सांभाळलेली दिसुन येते. शिवाजी महाराजांच्या मृत्यु नंतरच्या काळात गृहकलहाच्या काळात संभाजी महाराजांचा राग अनावर झाला असता त्यांना शांत करून माणसे जोडण्यातही येशुबाई महत्वाची भूमिका बजावत होत्या. संभाजीच्या संतापाला बळी पडलेल्या बाळाजी आवजीच्या मुलाला म्हणजे खंडो बल्लाळला आपला कारभारी बनविण्यात येशुबाईची दुरदृष्टीच कारणीभूत असल्याची नोंद चिटणीस बखरीने दिली आहे. अशी कर्तृत्ववान माणसे जोडण्याचे व सभांत्य संकटापासून राज्याचे रक्षण करण्याचे काम महाराणी येशुबाई यांनी संभाजीच्या काळातच संभाजी राणी म्हणुन येशुबाईनी केलेले दिसुन येते.

संभाजी महाराजांच्या मृत्यू नंतरची निर्णायक भूमिका:

संभाजी महाराजांची विश्वासू, कार्यक्षम प्रशासक व माणसे जोडण्याचे काम करणारी संयमी राणी म्हणून संभाजीने मूलकी कारभार येशुबाईवर सोपविला होता. तो तेवढ्याच कार्यक्षमतेने त्यांनी सांभाळल्याचे इतिहास सांगतो. संभाजी महाराज संगमेश्वर मुक्कामी असतांना मोघलांकडून ते १ फेब्रुवारी १६८९ ला पकडले गेले. त्यावेळी रायगडावरील कारभार राणी येशुबाईच पाहत होत्या. संभाजी राजांना कैद झाल्याची बातमी संताजी घोरपडे आणि खंडो बल्लाळ यांनी रायगडावर देताच एकच हाहाकार निर्माण झाला होता. राणी येशुबाई वर तर आभाळच कोसळले होते. अशा दुःखाच्या प्रसंगीही राजहित महत्वाचे मानून स्वतःचा बाजूला सारून स्वतः पुढाकाराने आपला पुत्र शाहू ऐवजी त्यांनी राजारामास ९ फेब्रुवारी १६८९ रोजी राजगादीवर बसविले. याचवेळी सर्व मराठ्यांकडून स्वराज्य रक्षणाच्या शपथा घेवून पुढील संघर्षाला त्या सज्ज झाल्या. संभाजीच्या छळाच्या बातम्या रायगडावर येऊ लागताच मरणप्राय यातना सहन करीत दुःखाच्या डोंगर सांभाळीतच मराठा राष्ट्राचे (स्वराज्य) रक्षणमहत्वाचे मानून आपले व्यवतीगत दुःख बाजूला सारून मराठ्यांचे मनोधैर्य वाढविण्यास त्यांनी सुरुवात केली. १० महत्वाचे म्हणजे ११

मार्च १६८९ रोजी संभाजीची हत्या औरंगजेबाकडून केल्या गेली. हे अत्यंत कटू सत्य पचवून येशुबाईवर स्वराज्य रक्षण करण्याची वेळ आली. त्यावेळी या त्यागी राणीने आपल्या पतीला त्रास देणा-या सोयराबाईच्या मुलाला राजारामाला सुरक्षित स्थळी कर्नाटकाकडे पाठवून आपण प्रसंगी मृत्यू पत्करण्याची तयारी ठेवून रायगडचे रक्षण करण्याचे धैर्य त्यांनी दाखवले .

त्यामुळेच राजाराम जीजी या कर्नाटकातील सुरक्षित स्थळी पोहचले. स्वराज्य राखण्याची कार्य यशस्वी झाले होते. स्वतः येशुबाईंनी मोघलासोबत संघर्ष करून सतत आठ महिने रायगड शत्रुच्या ताब्यात त्यांनी दिला परंतु आपले व शाहूचे जीवन, अबु रक्षण ही महत्वाची हमी त्यांनी मोघलांकडून घेतली. यानंतर ३० वर्ष (१६८९ ते १७१९) या महाराणीला फक्त स्वराज्यासाठीच बंदिवासाचेच जीवन जगावे लागले. या वीरस्तुषा, वीरपत्नी, वरिमाता, स्वराज्यरक्षक येशुबाईंच्या कर्तृत्वाच्या गौरव करतांना वा.सी. बेद्रे म्हणतात, तीने सर्व संकटाचा अनुभव घेतला, तसाच तीने राज्यसंस्थापनेतील सर्व आंदोलनाचीही लहानपणापासून बरा वाईट भार सहन केला होता.

केशव पंडितांच्या वर्णनाप्रमाणे ज्वलनतेज संभाजीने जिला राजी पदाचा समान हक्क

प्रत्यक्षात देउन जिव्या कारभारावर सर्वस्वी विश्वासून रहावे आणि सम्राट औरंगजेबाने ही तीच्या कार्यकर्तृत्वचा गौरव करावा, इतकी ती राजकारण कुशल स्त्री होउन गेली. ११.

निष्कर्ष

भारताच्या इतिहासातील काही पराकामी कुशल व कर्तृत्वान व्यक्ती लाजसे जाणते अजाणतेपणे इतिहासातून बेदखल करण्याचा प्रयत्न झाला आहे. द्रुदैवाने तसेच छत्रपती संभाजी आणि त्यांची राणी येशुबाई यांना मराठ्यांच्या अतिहासामध्ये पाहिजे त्याचप्रमाणे स्थान मिळालेले दिसत नाही. संभाजीला तर राजबुडवाच मानल्याचा एक प्रवाह आजपर्यंत मान्यता प्राप्त होता. परंतु आता नवीन संशोधनानुसार संभाजी महाराजाच्या गुण कर्तृत्वाचा इतिहासाकारांनी गौरव केला आहे.

संदर्भ ग्रंथ सुवि

१. सरदेसाई गो.से. मराठे का नवीन इतिहास खंड २
२. श्रीधर रंगनाथ कुलकर्णी शिवकालीन राजनिती आणि रणनिती
३. डॉ. श.गो. कोलरकर .. मराठ्यांचा इतिहास
४. धनजय आचार्य मराठा सत्तेचा उदय
५. वा.कृ. भावे..... शिवकालीन महाराष्ट्र

त्याच धर्तीवर संभाजी राणी येशुबाई ने स्वराजाच्या अडचणीच्या काळी जी धैर्यशील संयमी आणि त्यागी भूमिका बजावली त्याची दखल घेणे आवश्यक आहे. म्हणजेच हिंदवी स्वराज्याच्या उभारणीत छत्रपती शिवाजीचे जेवढे योगदान महत्वाचे आहे तेवढेच स्वराज्याच्या रक्षणासाठी संभाजी राजानी दिलेले बलिदान आणि राणी येशुबाईचा त्याग तेवढाच महत्वाचा आहे. म्हणूनच संभाजी महाराजांचा स्वराज्य रक्षणाचा लढा हा त्यांच्या बलिदानाच्या दृष्टीने प्रेरणादायी आहे.

तसाच महाराणी येशुबाईचा लढा हा त्यांच्या त्यागी व मुसददी वृत्तीचे प्रतीक आहे. भूमिका वेगळ्या असल्या तरी ध्येय स्वराज्य रक्षणाचेच असल्याने त्यांच्या कायदे मोलही निश्चितच अनमोल आहे. हे वास्तवीक सत्य आहे.